

اسرار شهرهای زیرزمینی ایران

آشنایی با معروف ترین شهرهای زیرزمینی ایران و امکانات شگفت انگیز شان که زمانی محل سکونت، اختفا و پناه گرفتن بوده اند

پرونده

با شنیدن عبارت شهرهای زیرزمینی، چه تصویری در ذهن تان شکل می گیرد؟ شاید به غار فکر کنید یا چیزی شبیه قنات برای تان تداعی شود. یا شاید یاد قصه و کارتون‌های بچگانه‌ای بیفتید که برای سرگرمی، افسانه موجودات زیرزمینی را برای تان تعریف کرده‌اند. بعید هم نیست زمانی خبر کشف یک شهر زیرزمینی باستانی در گوشه‌ای از دنیا به گوش تان خورده باشد اما خیلی محتمل نیست که چیزی درباره شهرهای زیرزمینی ایران شنیده باشید.
قرار از مخاطرات زندگی روی زمین و پناه بردن به شهرهای دستکند (کنده شده با دست) زیرزمینی، اهکاری است که بشر خیلی پیش از ارتفاع زده شدن شهرها، به کار می‌برده است. در ایران هم مثل تمدن‌های کهن دیگر، شهرهایی مخفی زیرزمین ساخته می‌شدند تا در مواقع ناامنی و جنگ، کارکرد دفاعی داشته باشند یا پناهگاهی باشند در برابر نااملایمت‌های طبیعی. معماری این سکونتگاه‌های دور از دسترس چنان پررمزور و پیچیده بوده‌اند که به حق «درخشش تمدن در اعماق زمین» خوانده می‌شوند، اما با این حال ما چیزهای زیادی درباره این نمونه‌های درخشان تمدن زیرزمینی نمی‌دانیم. در پرونده امروز با چند تا از معروف‌ترین شهرهای زیرزمینی ایران، امکانات و کاربردشان آشنا می‌شوید.

نوش‌آباد | پناهگاهی ۱۵۰۰ ساله

کجا؟ کاشان

قدمت؟ دوره ساسانی

نوش‌آباد که اسمش را از «نوش‌روان ساسانی» گرفته، معروف‌ترین شهر زیرزمینی ایران است؛ شهری سه طبقه در عمق چهار تا ۱۶ متری زمین با دالان‌های پیچ‌درپیچ و ساختاری پیچیده که خیلی اتفاقی اواسط دهه ۸۰، هنگام کندن چاه برای یک خانه کشف شد! طول نوش‌آباد، حدود ۴ کیلومتر تخمین زده می‌شودو علت طبقاتی بودنش را کارکرد متفاوت هریک از طبقه‌ها می‌دانند؛ طبقه اول، دالان‌هایی تودرتو بوده برای گمراه کردن بیگانه‌هایی که به شهر هجوم می‌آوردند. طبقه دوم و سوم هم جایی بوده برای پناه گرفتن و ذخیره کردن خوراک در مواقع خطر. اگر شما هم رابطه دوستانه‌ای با فضا‌های تنگ و محصور ندارید، احتمالا از تصور زندگی در طبقات نوش‌آباد، احساس خفگی بهتان دست می‌دهد اما معماران نوش‌آباد، غیر از جنبه امنیتی حواس‌شان به آسودگی شهر هم بوده است. ارتفاع داخلی طبقات در ست به اندازه متوسط قساکنان در نظر گرفته شده یعنی

تفرش | شهر هفت طبقه

کجا؟ مرکزی

قدمت؟ دوره سلجوقی

تفرش با مساحت ۱۵۰ هکتاری اش بزرگ‌ترین شهر زیرزمینی ایران -تا الان- به شمار می‌رود. البته از آن جایی که کاوش در تفرش تازه سه سال است که آغاز شده، بخش‌های زیادی از آن هنوز نامکشوف مانده و چه بسا که در سال‌های آینده خبرهای هیجان‌انگیزی از این دستکند مهم در ایران و خاورمیانه بشنویم. آن‌چه تا امروز از تفرش می‌دانیم، این است که مطبق (تا امروز هفت طبقه آن کشف شده) است، تا اواخر دوره سلجوقی فعال بوده و بعد از آن به دلیل پر شدن چاه‌های ارتباطی اش تا مدتی متروک شده اما بعدها در دوره ایلخانی تا قاجار مجدداً از آن استفاده می‌شده است. نکته جالب درباره تفرش این است که شواهد می‌گویند احتمالاً این شهر زیرزمینی به روستاهای نزدیک هم راه داشته و وسعتش بسیار بیشتر از چیزی است که تا الان تخمین زده شده است. باستان‌شناسان درباره کاربری تفرش هم چندان مطمئن نیستند، چون هنوز محوطه به‌طور کامل کاوش نشده اما براساس نشانه‌های فعلی به نظر می‌رسد این شهر در دوران پیش از اسلام، کارکرد پرستشگاه داشته و بعد از اسلام در زمان حمله مغول به عنوان پناهگاه به کار می‌رفته است.

کجا؟ کاشان

قدمت؟ دوره ساسانی

بین ۱۷۰ تا ۱۸۰ سانی مترو چاه‌هایی هم برای تهویه هوا در آن تعبیه شده است. ورودی شهر اما بنا به دلایل امنیتی آن قدر کوچک بوده که فقط به قدر یک نفر آن هم به‌طور خمیده جا داشته است. این ورودی تنگ و تاریک چطور راه را برای فرار مردم از حمله ناغافل دشمن، باز می‌کرده است؟ خب هر خانه یک راه مخفی پنهان شده در اصطبل یا تنور داشته که به زیرزمین می‌رسیده است. حمام و مسجد و قلعه شهر هم به پناهگاه راه داشته‌اند برای مواقعی که مردم در اماکن اجتماعی شهر، از هجوم بیگانگان غافلگیر می‌شده‌اند. زندگی در نوش‌آباد زیرزمینی، موقتی بوده و هر وقت که شهر از خطر خالی می‌شده است، مردم به خانه‌های‌شان برمی‌گشتند اما برای همان پناه بردن گاه‌به‌گاه هم امکانات کافی – متناسب با دوره زمانی – فراهم بوده است؛ چراغ‌های بیه‌سوز به کار رفته در حفره‌های دیواری، راه‌دسترسی به پایاب‌های قنات برای تأمین آب، انبار غذا در چاهک‌های کم‌عمق و سرویس بهداشتی. در سراسر شهر هم در گوشه و کنار تله‌هایی کار گذاشته شده بوده تا اگر دشمن ناآشنا به راه و چاه نوش‌آباد وارد شهر شد، گیر بیفتد و آرزوی دست‌درازی به مال و جان این مردم زیر کار با خود به‌گور ببرد.

ارز انفود | شاهکار رازآمیز

کجا؟ همدان

قدمت؟ اشکانی

همدان به مجموعه معماری‌های دستکندش شهرت دارد، پس عجیب نیست که در فهرست ما اسمش تکرار شود. ارز انفود همدان، یکی دیگر از شهرهای زیرزمینی این استان است با این تفاوت که این یکی رازهای سر به‌مهر بیشتری دارد. کسی نمی‌داند در ارز انفود دقیقاً چه خبری بوده است! اواخر دهه ۸۰، وقتی معدن‌کاران در نزدیکی روستای ارز انفود، به دنبال «سلیس» – یک نوع عنصر سخت و پر کاربرد در صنعت- مشغول حفاری‌های معدنی بودند، به‌شهری زیرزمینی برخورد کردند. در عمق ۳ تا ۵ متری این منطقه، در محوطه‌ای ۵ هکتاری اتاق‌های کوچک و بزرگ با سکوهای سنگی و تزییناتی منحصربه‌فرد وجود دارد که البته اطلاعات دقیقی از کاربردشان به ما نمی‌دهند. ما حالا می‌دانیم که شهرهای زیرزمینی بنا به چه دلایلی ساخته می‌شده‌اند، پس چه دلیلی دارد که ارز انفود را یک جور پناهگاه ندانیم؟ قضیه این است که ارز انفود، به عنوان یک مجموعه واحد و یکپارچه طراحی شده و فاقد ویژگی‌های پناهگاهی رایج در شهرهای زیرزمینی است. کاوش‌های باستان‌شناسی که در پنج کارگاه در بخش‌های مختلف شهر انجام شده است، می‌گوید هر کاری چند اتاق متصل به هم دارد و در بعضی از قسمت‌ها، تک‌اتاق‌هایی وجود دارد با ورودی مستقل. پیچیدگی شهر از یک طرف و مورد استفاده بودنش در دوره‌های تاریخی مختلف از طرف دیگر، تشخیص هدف اولیه از ساختش را دشوار کرده است. تا این حال حدس‌هایی وجود دارد مبنی بر کارکرد حکومتی شهر. باستان‌شناسان معتقدند ارز انفود در دوره اشکانی ساخته شده و در دوره‌های سلجوقی، ایلخانی، تیموری و صفوی هم به کار می‌رفته است. آن پایین، غیر از رازهای فاش‌نشده‌ی، نمونه‌های حیرت‌انگیز معماری هم پنهان شده است؛ یک کانال آب زیرزمینی که در بیشتر بخش‌های شهر جریان داشته، به علاوه حوضچه‌هایی که به واسطه شیارهای سنگی، آب داخل آن‌ها کشیده می‌شده است. کارشناسی می‌گویند احتمالاً یک نوع سیستم تصفیه‌کننده آب بوده است. وجود دریاچه‌هایی در سقف که حکم هواکش را داشته‌اند هم از دلایل دیگری است که باید به احترام سازندگان ارز انفود، کلاه از سر برداشت.

تهیق | سکونتگاه فصلی

کجا؟ مرکزی

قدمت؟ دوره ایلخانی

هرچه ارز انفود، رموز است و درباره تاریخچه‌اش نم‌پس نمی‌دهد، تهیق به همان اندازه روراست است و سفره دلش را پیش همه پهن می‌کند. اگر گذر تان به روستای تهیق از توابع شهرستان خمین استان مرکزی بیفتد، این شهر زیرزمینی حرف‌های زیادی برای گفتن به شما خواهد داشت. مثلاً برای تان تعریف می‌کند که در اواخر دوره ایلخانان و اوایل سلجوقیان ساخته شده و کاربری‌های گوناگون داشته است؛ هم سکونتگاهی بوده برای زندگی فصلی –وقتی طبیعت، سر ناسازگاری پیدا می‌کرده– و هم پناهگاهی برای مواقعی که دشمن حمله می‌کرده یا اختلافات قومی و قبیله‌ای بالا می‌گرفته است. تهیق، از زیباترین دستکندهای ایران است و با تبعیت از فرم طبیعی زمین، نمونه‌اعلای معماری در بستر کنگلومرانی به شمار می‌رود. کنگلومر، نوعی سنگ رسوبی است تشکیل شده از به‌هم پیوستن و جوش خوردن قلوه‌سنگ‌های کوچک که ذرات گل و آهک لابه‌لای آن‌ها قرار گرفته‌اند و ملاط خیلی مستحکم و مقاومی می‌سازند. تهیق را که حالا تبدیل به منطقه گردشگری خمین شده است، خود اهالی روستا در سال ۸۴ کشف کرده‌اند. به نظر می‌رسد دهه ۸۰، دهه طلایی سربرآوردن شهرهای زیرزمینی در ایران بوده است. برای دیدار با تهیق باید در خمین، به سمت دهستان خرم‌دشت بروید و در جاده فرعی برانید تا برسید به امامزاده «زینب خاتون». در محوطه امامزاده، دریاچه‌ای پیدا خواهید کرد که به راه‌رویی تاریک می‌رسد. از پله‌ها که پایین بروید، به سالن بزرگی می‌رسید محصور شده با چندین اتاق. از اتاق‌ها که بگذرید، دالانی پیچ‌درپیچ سرراhtان سبز می‌شود که باید با کمر خمیده از آن رد شوید و حواس‌تان به چاه‌های اطراف هم باشد. در خمین، غیر از تهیق زیبا و شگفت‌انگیز، شهرهای زیرزمینی دیگری هم وجود دارد که به‌اندازه آن معروف نشده‌اند؛ «قورچی باشی»، «رابط‌آغاچ»، «نازی» و «فرنق»، روستاهای دیگری هستند که در دل خودشان قصه‌هایی از زندگی پیشینیان پنهان کرده‌اند.

منابع این پرونده: ایران‌گرد، برتا، ایمنا، دنیای اقتصاد، ایستا